

s. 144-145, 157-158; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, V, 296-297; Ticânî, *Rihletü't-Ticânî* (nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb), Tunus 1377/1958, s. 142, 147, 153-160; ez-Zâhiretû's-seniyye (nşr. İbn Ebû Şeneb), Cezayir 1339/1920, s. 10-11; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 110-114, 224-225, 227, 230-234; Hasan el-Vezzân, *Description de l'Afrique* (ed. Ch. Schefer), Paris 1898, III, 261-263; G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantine*, Paris 1956, s. 148-149; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les zirides X^e-XIIe siècles*, Paris 1962, bk. İndeks; Ethem Ruhi Fiğlalî, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 99-106; a.mlf., "İbâziyye", *Dîa*, XIX, 256-261; J. Despois, "Djarid", *El²* (İng.), II, 462; Ch. Pellat, "Nafzâwa", a.e., VII, 896-897.

İBRÂHİM HAREKÂT

NEHA' (Benî Neha')

(بنو نَحْع)

Kahtâniler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Mezhic'in kollarından olan kabilenin adı nı aldığı ve Cesr de denilen Neha'nın Kahtân'a kadar uzanan nesep zinciri Amr b. Ule b. Celd b. Mezhic b. Üded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Arîb b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân şeklindedir. Altı oğlu olan Neha'nın nesli bunlardan Avf ve Mâlik vasıtasıyla devam etmiştir. En önemli kolları arasında Cezîme, Vehbîl, Hârise, Cesr, Kays ve Sühbân'ın bulunduğu kabilenin başlıca yerleşim alanı Ebyen muhafazasının kuzeyindeki Ledver ile güneydeki Şakra şehirleri arasında yer alan ve günümüzde Nah'an Vadisi adıyla bilinen bölgedir.

Benî Neha' ve bazı kollarının İslâmiyet'e girişiyle ilgili olarak kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Nehaoğulları'nın muhtemelen Mekke'nin fethinden önce Ertât ve Cüheys adlı iki kişiyi Medine'ye gönderdiği ve bunların Müslümanlığı benimseyerek Resûl-i Ekrem'e kabileleri adına biat ettikleri bilinmektedir (İbn Sa'd, I, 346; Fayda, s. 100-101). Bu iki şahsın davranışını ve konuşmalarını beğenen Hz. Peygamber onlara ve kabilelerine dua etmiş ve Ertât'a kavimleri adına sancak bağlamış, Ertât bu sancakla Mekke'nin fethine ve Kâdisiye Savaşı'na katılmıştır. Neha'lılar, 11. yılın Muharrem ayının ortasında (Nisan 632 ortaları) Medine'ye Zürâre b. Amr (Kays) başkanlığında aralarında Ertât ile Cüheys'in de yer aldığı 200 kişilik bir heyet göndermiştir. Daha önce Yemen'de Muâz b. Cebel'e biat eden ve Medine'ye gelmiş son heyet olan bu grup, Remle bint Hâris'in evinde misafir kaldıktan sonra Resûl-i Ekrem'in huzuruna çıkarak kabilelerinin İslâ-

miyet'i kabul ettiğini ona da bildirmişlerdi (İbn Sa'd, I, 346).

İrtidat hareketleri içerisinde Yemen'deki bazı kabileler gibi yoğun biçimde yer almayan Neha'lılar, Hz. Ebû Bekir tarafından ridde olaylarını bastırmak amacıyla gönderilen birliklere katılmış, daha sonra da ilk fetihlerde ve İslâmiyet'in yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Neha'lılar, Kâdisiye Savaşı ile Yermük Savaşı'na kadınlarıyla birlikte iştirak etmişlerdir. Benî Neha', ilk kuruluş yıllarından itibaren Kûfe ve Basra'da kendilerine ayrılan mahallelere yerleşerek bu şehirlerde Yemenliler'in önemli bir güç haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Hz. Osman'ı hedef alan muhalefet hareketlerinin içinde çok sayıda Neha'lı bulunuyordu, halifenin evini kuşatan Kûfeliler'in liderliğini de Eşter en-Nehaî üstlenmişti. Neha'lılar, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Hz. Ali taraftarı bir siyaset izleyerek Cemel ve Siffin savaşlarında onun yanında yer almışlar, Nehrevan'da da Hâricîler'e karşı savaşmışlardır. Neha' kabilesi, Emevîler'in iktidara gelmesinin ardından yine Hz. Ali ve Ehl-i beyt taraftarı bir siyaset izlemeyi sürdürmüştü de bu kabileden Sinân b. Enes, Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinde baş rol oynamıştır.

Hz. Ali'nin sadık taraftarı olan ünlü cenâver Eşter (Mâlik) b. Hâris, oğlu İbrâhim b. Eşter, Basra ve Kûfe kadısı muhaddis Haccâc b. Ertât, Hz. Ali'ye yakınlığı ile tanınan âbid Kûmeyl b. Ziyâd, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Bağdat ve Kûfe kadısı Hafs b. Gıyâs, ünlü fakihler arasında yer alan Alkame b. Kays, Esved b. Yezîd, İbrâhim b. Yezîd ve Kadî Şerîk b. Abdullah, Neha' kabilesine mensup meşhur şahsiyetlerin önde gelenleridir. Kabilenin bazı kolları anavatanları Arabistan'da kalmaya devam etmiş ve çeşitli dönemlerde bölgede siyasî ve askerî bakımdan etkin rol oynamıştır. Nehaoğulları, günümüzde önemli kollarından Âl-i Mukaffa' başta olmak üzere Yemen Arap Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 346; V, 531-532; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 344; Müberred, *Nesebü 'Adnân ve Kahtân* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1354/1936, s. 19, 20; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 406, 408; III, 66, 240, 327; V, 262-263, 304; VI, 86; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 397, 403-406; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 414-416; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 473-476; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim el-Kurtubî, *et-Ta'rif fi'l-ensâb ve't-tenvih li-zevî'l-aşsâb* (nşr. Sa'd Abdülmaksûd Zâlâm), Kahire 1990, s. 204-207; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 377, 480; III, 476; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1991, s. 76-77;

Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 100-101, 118; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadârilîğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 117-121; İbrâhim Ahmed el-Makhaffî, *Mu'cemû'l-büldân ve'l-kabâ'il-i-Yemeniyye*, San'a 1422/2002, II, 1728.

İBRÂHİM SARIÇAM

NEHAİ

(النَحْيِ)

Ebû İmrân İbrâhim b. Yezîd b. Esved
en-Nehaî el-Kûfî
(ö. 96/714)

Muhaddis ve fakih, tâbiî.

46 (666) yılında Kûfe'de dünyaya geldi. 38 (658) veya 50 (670) yılında doğduğu da rivayet edilmiştir. Aslen, Yemen'deki Mezhep kabilesinin büyük bir kolu olup İslâmî dönemde Kûfe'ye yerleşen Nehâ'ya mensuptur. Bu kabilenin âzatlı kölesi olduğuna dair rivayet (İbn Kuteybe, s. 463; Ebû Hayseme, II, 104-106) kaynakların çoğunun verdiği bilgilere uymamaktadır. Babası hadis râvisi olan Nehaî'nin annesi Müleyke, Yezîd b. Kays en-Nehaî'nin kızıdır. İbn Hibbân diğer kaynaklardan farklı olarak Müleyke'nin Alkame b. Kays'ın kız kardeşi ve Esved b. Yezîd'in halası olduğunu kaydeder.

Muhaddis ve fakihlerin yetiştiği aile çevresinde öğrenim gören Nehaî babasından, annesinin amcası Alkame b. Kays, dayıları Esved b. Yezîd ve Abdurrahman b. Yezîd ile Kâdî Şüreyh, Mesrûk b. Ecda', Abide es-Selmânî, İbrâhim et-Teymî, İkrime el-Berberî, Süveyd b. Gafele, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hemmâm b. Hâris en-Nehaî gibi tâbiînin büyüklerinden rivayette bulundu. Nehaî'nin tâbiînden olduğu kabul edilmekle birlikte sahâbeden hadis dinleyip dinlemediği hususu tartışmalıdır. Berâ b. Âzib, Abdullah b. Ebû Evfâ, Ebû Cühayfe, Amr b. Hureys gibi onun döneminde Kûfe'de bulunan sahâbîleri görmüş olmalıdır, ancak hiçbirinden hadis rivayet etmediği ileri sürülmektedir. 1500 sahâbînin yerleştiği Kûfe'de Nehaî'nin hiçbirinden faydalanmadığı düşünülemez de hadis ilmi ölçülerine göre hadis dinlediğinin tesbit edilemediği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda umumiyetle belirtildiğine göre henüz ergenlik yaşına girmeden Alkame ve Esved ile birlikte hacca gittiğinde Hz. Âişe'nin meclisinde bulunmuş, fakat ondan doğrudan hadis rivayet etmemiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde Hz. Âişe'den rivayeti yer alsada Nehaî'yi tâbiînden sayan hadisçiler bile bu

rivayeti muttasıl saymamaktadır, çünkü onlara göre Nehaî tâbiînin büyüklerinden değildir. Bu bakımdan Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Kitâbü'l-Âşâr*'larında Hz. Ali, Ömer, İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe'den yaptığı rivayetlerin mürsel olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân onun Mugire b. Şu'be ve Enes b. Mâlik'ten hadis dinlediğini söylerse de yaşı itibarıyla Mugire'ye yetmiş olması mümkün değildir. Nehaî'den Ebû İshak es-Sebî, Simâk b. Harb, Hakem b. Uteybe, A'meş, Abdullah b. Avn, Hammâd b. Ebû Süleyman, İbnü'l-Mu'temir, Mugire b. Miksem ed-Dabbî, Hâris b. Yezîd el-Uklî gibi şahsiyetler rivayette bulunur.

Irak'ta siyasî istikrarsızlığın hâkim olduğu ve Kûfe'nin sık sık muhalif gruplar arasında el değiştirdiği bir dönemde yaşayan Nehaî, resmî görevliler tarafından izlendiğini bildiği halde bir köşeye çekilip insanların arzu ettikleri görüşleri kendisine nisbet etmelerinden daha iyi olduğunu belirterek şehrin ulucamisinde ders vermeyi sürdürdü. Kûfe'yi ele geçiren Muhtâr es-Sekafî zamanında kendisine yapılan görev teklifini hastalık bahanesiyle kabul etmedi; ancak Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin kumandanı Mühelleb b. Ebû Sufre'nin Ezârika ile yaptığı savaşa katılmaya mecbur edildi. Cuma namazına gittiğinde aslında öğleyi evinde kıldığı halde takıyye icabı camiye geldiğini söylemesi, Haccâc'a lânet okuması, Hâricîler'in itaate davet edilmesine Haccâc'a itaat olarak baktığı için karşı çıkması ve İbnü'l-Eş'as ayaklanması sırasında Iraklı âlimlerle birlikte onun yanında yer alması (Ya'kûbî, II, 278) Nehaî'nin Emevîler'le arasının iyi olmadığını göstermektedir. Nitekim Kûfe'nin tekrar Emevîler'in eline geçmesi üzerine bu tavrı sebebiyle sıkıntılı günler yaşadı, Haccâc tarafından yakalanması için emir verildi. Ancak onu yakalamaya gelen kişiye dostu İbrâhim et-Teymî'nin kendisinin İbrâhim en-Nehaî olduğunu söylemesi üzerine kurtuldu, Teymî ise tutuklanarak hapse atıldı. Hayatının bir döneminde öğrencisi Ebû Ma'sher Ziyâd b. Küleyb et-Teymî'nin evinde saklandı, daha sonra Haccâc tarafından Şa'bî ile birlikte affedildi. Bazı kaynaklarda Nehaî'nin İbnü'l-Eş'as ayaklanmasında onun yanında yer almadığı, Zâviye ve Deyrülcemâcim'de yapılan savaşlar sırasında evinde bulunduğu (İbn Sa'd, VI, 282; Fesevî, I, 237; Zehebî, IV, 526), bu savaşı tasvip etmediği (İbn Sa'd, VI, 278) ve bu ayaklanmada Kûfe'de Hayseme b. Abdurrahman el-Cu'fî ile kendisinin kurtulduğu (İclî, s.

341) kaydedilmektedir. Fakat İbnü'l-Eş'as isyanında Haccâc'a verdiği destek sebebiyle Horasan valiliğine tayin edilen Emevî kumandanı Kuteybe b. Müslim'in maiyetindeki bir dostuna, kumandanının arkasında namaz kılmamasını tavsiye etmesi, Haccâc'ın ölümü üzerine şükür secdesinde bulunup sevinç göz yaşları dökmesi ve saklanmakta olduğu için vefatı sırasında yedi veya dokuz kişilik bir cemaat tarafından gizlice kılınan cenaze namazının ardından defnedilmesi ömrünün sonlarına kadar Emevî yönetimiyle ilişkilerinin iyi gitmediğini göstermektedir. 95 (714) yılı sonlarında Kûfe'de öldüğüne dair bir rivayet nakledilmekle birlikte Haccâc'dan (ö. Şevval 95 / Haziran-Temmuz 714) dört beş ay sonra vefat ettiğine dair kendi kızından gelen bir rivayetle öğrencisi Hammâd'ın Haccâc'ın ölümünü kendisine müjdelediği haberi dikkate alındığında 96 yılı başlarında (Eylül-Ekim 714) vefat ettiğine dair bilgi daha doğru görünmektedir (İbn Sa'd, VI, 284).

Kûfe'nin fikrî bakımdan oldukça hareketli bir döneminde yaşayan Nehaî, Kur'an ve Sünnet'te açıkça yer almayan yeni fikirler ileri sürenlerin sadece kendi görüşlerinin hak, diğerlerinin bâtıl olduğunu söylemelerinden yakınmış, cemaatle birlikte olmayı ve dine aykırı görüş sahipleriyle beraber bulunmamayı tavsiye etmiş, ehl-i kible olanlarla savaşmayı helâl görmemiş, bid'atçıların aleyhine konuşmanın gıybet sayılmayacağını belirtmiştir. Kendi döneminde zuhur eden ırcâ anlayışını bid'at sayar ve bunu savunan Mürcie hakkında ağır sözler sarfeder, onların bu ümmete Hâricîler'in aşırı kolu Ezârika'dan daha zararlı olduğunu söylerdi. Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den üstün saymamakla birlikte onu Hz. Osman'dan daha çok sevdiğini söyler, ancak Osman aleyhine konuşulmasına şiddetle karşı çıkardı. Siffin'de Hz. Ali safında yer alan Alkame'yi de Esved'den üstün tutardı. İbn Kuteybe, muhtemelen bu anlayışından ve Emevîler'e karşı tutumundan dolayı Nehaî'yi Şia'dan saymış (*el-Ma'ârif*, s. 624), Ebû Ca'fer et-Tûsî de onu Hz. Ali'den rivayette bulunanlarla Ali b. Hüseyin'in öğrencileri içinde zikretmiştir. Ancak İbn Kuteybe'nin Şia'yı Râfıza'dan ayrı olarak ele alması ve Şia'dan saydığı A'meş, İbnü'l-Mu'temir, Şu'be b. Haccâc, Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Vekî b. Cerrâh, Abdürrezzâk es-San'ânî gibi kişilerin ehl-i hadisin ileri gelenleri arasında yer aldığı dikkate alınırsa Şia'dan kastının Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstünlüğünü veya Muâviye ile savaşında onun haklılığını kabul eden-

ler olduğu anlaşılır. Öte yandan Nehaî'nin 38 (658) yılında doğduğu rivayeti esas alınsa bile Hz. Ali'nin vefatında iki yaşında olacağı için ondan rivayette bulunması mümkün değildir. Ayrıca mest üzerine meshetmeyi kabul etmeyen kimsenin Hz. Peygamber'in sünnetinden yüz çevirmiş sayılacağını söylemesi bu konudaki Şia anlayışına ters düşmektedir. Râvilerden biri hakkında, "Şii olmakla itham edilirdi" demesi de kendisinin bu düşünceyi benimsemiş olduğunu bir başka delildir.

Nehaî, hadis rivayetinde sika ve fıkıh alanında otorite olduğu konusunda icmâ bulunan nâdir şahsiyetlerden biridir. Vefatında Şa'bî Basra, Kûfe, Hicaz ve Şam'da Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn dahil geride kendisinden daha âlim birini bırakmadığını söylemiştir. A'meş, Nehaî'nin hadis sarrafı olduğunu, arkadaşlarından duyduğu hadisleri ona arzettiğini ve rivayet ettiği hadisler hakkında mutlaka onun önceden bilgi sahibi bulunduğunu, Ebû Zür'a Nehaî'nin müslümanların bayraktarlarından biri olduğunu, Ahmed b. Hanbel de zekî, hâfız ve sünnet bilgisine vâkıf bir âlim sayıldığını belirtmiştir. A'meş (yahut Mansûr) – İbrâhim – Alkame – İbn Mes'ûd senedi muhaddislerce en sahih kabul edilen isnadlardan biridir. Nehaî'nin rivayet ettiği hadislerden bir kısmı *Kütüb-i Sitt'e*'de yer almaktadır. Onun tâbiî neslinin hadis alanında en tartışmalı konularından olan hadislerin yazıyla kayda geçirilmesi hususunda yazının güven duygusu vereceği endişesiyle olumsuz bakış açısını benimsediği, bu sebeple hadis yazmadığını söylediği ve aksini gösteren bir başka rivayet bulunmakla birlikte (Ebû Nuaym, IV, 225) hadis metinlerini yazan öğrencisi Hammâd'a karşı çıktığı rivayet edilmekte (Dârimî, "Mu'âddime", 42; İbn Sa'd, VI, 272), ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçerek kendisinin de hadis yazdığı belirtilmektedir (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, s. 199). Hadis rivayetinde oldukça titiz davrandığı anlaşılan Nehaî doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet ederek hadis nakletmenin mesuliyetinden kaçındığı için İbn Mes'ûd ve Alkame'nin görüşlerini nakletmeyi tercih ederdi. Bazı râvileri cerhetmekle beraber tâbiî neslinde dürüstlük hâkim bulunduğundan müslümanların güvenilir kimseler olduğunu vurgular ve hadisleri çok defa mürsel şeklinde rivayet ederdi. İbn Mes'ûd'dan bir kişinin adını vererek rivayet ettiği hadisi sadece ondan, ad vermeden doğrudan İbn Mes'ûd'a nisbet ettiği rivayeti ise pek çok kimseden duyduğunu belirterek mürsel rivayetinin müsned rivayetinden

daha güçlü olduğuna işaret etmiş, birçok hadis imamı da onun mürsellerini sahih sayarken Beyhakî bunu sadece İbn Mes'ûd'dan yaptığı mürsellere hasretmiştir. Yahyâ b. Maîn, Nehaî'nin mürsellerini Şa'bî'nin mürsellerine tercih ettiğini, Ahmed b. Hanbel de Nehaî'nin mürsellerinde bir sakınca bulunmadığını belirtmiştir. Nehaî, dinî hükümleri iyi kavrayan kimselerin hadisleri mânalari ile rivayet etmesinin câiz olduğunu, fakat hadis rivayet eden bazı kimselerin helâli harama çevirdiğini gördüğü için hadisleri ancak onların ne anlama geldiğini bilenlerden aldığını söylemiştir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerin bir kısmının kabul edilip bir kısmının reddedildiğini, bunlardan sadece cennet-cehennemi tasvir eden ve Kur'an'da zikredilen iyi davranışları yapmaya, yasaklanan kötü davranışlardan kaçınmaya teşvik eden hadislerin benimsendiğini söylemesi ise eleştirilere sebebiyet vermiştir. İcî b. sözün zındıklara ait olduğunu ve Nehaî'den sahih olarak nakledilmediğini ileri sürerse de sözün Hanefî usul eserlerinde kaydedilmesi bir yana Hanefîler'in ahkâm hadisleri konusunda râvinin fakih olması şartını aramalarında etkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Cessâs, III, 127; Debûsî, s. 180-181; Şemsüleimme es-Serahsî, I, 341; krş. İbn Asâkir, LXVII, 359-361). Yine kendisinden rivayet edilen, Ebû Hüreyre hadislerinin çoğunun mensuh görüldüğü yolundaki sözlerini Zehebî, Ebû Hüreyre'nin Hayber fethi sırasında oldukça geç bir dönemde müslüman olması sebebiyle hadislerinin çoğunun nâsîh olduğunu, aslında onun naklettiği hadisler arasında nâsîh ve mensuhun çok az sayıda bulunduğunu söyleyerek eleştirmiştir (A'lä-mü'n-nübela', IV, 528).

Daha on sekiz yaşında iken ders vermeye başlayan Nehaî kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında temayüz etmiştir. İslâmî literatürde İbrâhim veya Nehaî şeklinde mutlak olarak zikredilen tâbiîn dönemi âliminden o anlaşılır. Çocukluğunda öğrenim görürken Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes'ûd kıraatlerini birlikte öğrenmişti. Kıraat ilmini Alkame b. Kays ve Esved b. Yezîd'den arz usulüyle okumuş, kendisinden de A'meş ve Talha b. Musarrif kıraat öğrenmiştir. Nehaî'nin Arapça'ya hâkim olmadığı için gramere uygun konuşamadığı ve kıraat imamlarından Âsım b. Behdele'nin onun dürüst bir kimse olmakla birlikte kıraat konusunda iyi olmadığını söylediği kaydedilmektedir (Ahmed b. Hanbel, I, 133, 333). Hocalarının korktukları için Kur'an'ı tefsir etmek istemediklerini

söylediği nakledilmekle birlikte Nehaî'nin âyetlerle ilgili bir kısım yorum ve açıklamalarına başta Taberî tefsiri olmak üzere İbn Kesîr ve Süyûtî'nin rivayet tefsirlerinde yer verilmektedir (bazı yorumları için bk. Ebû Nuaym, IV, 231-232).

Otuz üç yaşında fetva vermeye başlayan Nehaî'yi ilk takdir edenlerden biri Kûfe'de dönemin en büyük âlimi kabul edilen Saîd b. Cübeyr'dir. Onun kendisine bir fetva sorulduğunda, "Aranızda İbrâhim bulunduğu halde bana mı fetva soruyorsunuz?" dediği rivayet edilir. Mahallî fıkıh ekollerinin oluştuğu dönemde Kûfe'de Nehaî ehl-i re'yin ve Şa'bî ehl-i hadîsin temsilcisi olarak fetva veriyordu. Nehaî, Irak ehl-i re'y ekolünün kurucularından olması dolayısıyla "fakihü'l-İrâk" diye de bilinir. Şa'bî onu İslâm dünyasının en fakih insanı diye niteler ve Saîd b. Cübeyr'i kendisinden üstün saymasına şaşırdığını belirtir. Bazı rivayetlerde Nehaî'nin ömrünün sonlarında veya ölümünden sonra otorite haline geldiği ifade edilmektedir. Bir rivayete göre Nehaî'den önce Deyrûlcemâcîm hadisesine kadar (82/701) Kûfe'de fetva verme makamında yalnızca Saîd b. Cübeyr bulunmaktaydı. Nitekim Ya'kûbî de ona Abdülmelik b. Mervân dönemi değil Velîd b. Abdülmelik dönemi fukahası arasında yer verir. Ebû İshak eş-Şeybânî, Kûfe'den Horasan'a gittiği sırada İbrâhim'in adı anılmayan bir kişi iken iki yıl sonra döndüğünde fetva vermiş, hadis rivayet etmiş olarak vefat eden biri olduğunu, İbn Şübrûme onun vefatından sonra merci haline geldiğini, Şa'bî de ölüsünün dirisinden daha fakih olduğunu söylemiştir. Bu rivayetlerin doğru kabul edilmesinde Nehaî'nin dönemin âlimlerinin yaptığı gibi bir mescidin sütunu altına oturup ders vermemesi, ders verdiği kişilerin dört beş civarında olması, ayrıca orta yaşlı bir âlim olarak vefat ettiği ve hayatının son zamanlarını Haccâc'dan gizlenerek geçirdiği dikkate alındığında yaşarken hak ettiği üne kavuşamadığı söylenebilir. Nitekim fikhî görüşlerinin umumiyetle öğrencisi Hammâd tarafından rivayet edilmesi bunun bir delili olarak zikredilebilir.

Bizzat kendi ifadesine göre Nehaî, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un talebelerine yetişmiş olduğu halde Hz. Ali'nin talebelerine güvenmediği için İbn Mes'ûd'un talebelerinden ilim öğrenmiştir. Bununla birlikte Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin Kitâbü'l-Âşâr'larında az da olsa Nehaî aracılığı ile Hz. Ali'den gelen rivayetlere yer verilmiştir. İbn Mes'ûd'un kıraatini benimseyen ve onun görüşleriyle fetva veren altı büyük öğren-

cisi bulunduğunu ifade ederek adlarını Alkame, Esved, Mesrûk, Abîde es-Selmânî, Hâris b. Kays ve Amr b. Şurahbîl olarak sıralayan Nehaî fıkıh bunların ilk döründen, özellikle Alkame b. Kays'tan öğrenmiştir. İbnü'l-Medîni tarafından çağdaşı Şa'bî ile birlikte onları en iyi tanıyan, usul ve görüşlerini en iyi bilen Kûfeliler olarak gösterilmiştir. Şa'bî'nin Hz. Ali'den, ehl-i Medîne'den ve daha başkalarından görüş almasına mukabil Nehaî sadece hocalarının görüşlerini benimserdi. Şa'bî rivayet bilgisi bakımından, Nehaî ise fıkıh nosyonu açısından üstündü. Bu sebeple Ebû'd-Duhâ Müslim b. Sabîh el-Hemdânî ile birlikte üçü mescidde toplanıp müzakerede bulunurken kendilerine hakkında rivayet olmayan bir fetva sorulduğunda kıyas yapma işini Nehaî'ye bırakırlardı. Fikhî görüş ve yaklaşımlarında sahâbe görüşüne büyük önem veren ve sahâbeye mualefeti hoş karşılamayan Nehaî, sahâbe dönemine yetiştikleri için sahâbe icmâ'nın oluşmasında görüşleri dikkate alınan tâbiîn ulemâsı arasında sayılmaktadır. Nehaî fıkıhın sadece teorik yönüyle ilgilenmemiş, aynı zamanda Kâdî Şüreyh'in yanında bir müddet mübâşir olarak görev yapmak suretiyle hukuk pratiğini de geliştirmiş, Kâdî Şüreyh'in hukukî icthadları ile mahkeme kararlarının sonraki nesillere aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

İbrâhim en-Nehaî, fikhî istidlâllerinde re'ye ve onun daha özel bir şekli olan kıyas önemli derecede yer veren Irak ekolünün baş otoritesidir. Kaynaklarda ona atfen zikredilen hükümler daha çok re'y ve kıyas dayanır. Ancak Nehaî, sisteminde re'ye yer verdiği kadar rivayete de yer verir; re'yin rivayetsiz, rivayetin de re'ysiz olmayacağını söylerdi. Fakat rivayetler konusunda şüpheli ve seçicidir, kriterlere uygun olanları alır, uymayanları terkederdi. Bu bakımdan onun re'y ve kıyas karşı olduğu, re'y taraftarlarını sünnet taraftarlarının düşmanı diye nitelediği ve A'meş'in İbrâhim'in herhangi bir şey hakkında re'yini söylediğini duymadığını ifade ettiği şeklindeki rivayetler doğru ise bunlardan naslara dayanmayan şahsî fikirler anlaşılmalıdır.

Nehaî'nin fikhî görüşleri büyük ölçüde Hammâd'a dayalı olarak Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Kitâbü'l-Âşâr'larında, Sahnûn'un el-Müdevvene'sinde geniş biçimde aktarıldığı gibi Abdurrezzâk es-San'ânî ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin el-Muşannef'lerinde, Buhârî'nin el-Câmi'u's-şâhih'inin bab başlıklarında, Dârimî'nin es-Sünen'inde ve

fukaha ihtilâflarına yer veren eserlerde (meselâ bk. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XXX, 42) kaydedilmiştir. Ebû Yûsuf ve Şeybânî, *Kitâbü'l-Âşâr*'larında Nehaî'nin görüşlerine diğer tâbiîn âlimleriyle mukayese edilemeyecek ölçüde geniş yer verirler. Ayrıca bu eserlerde mevcut hadislerle tâbiîn ve sahâbeye nisbet edilen rivayetlerin önemli bir kısmı da İbrâhîm aracılığı ile nakledilmiştir (bu rivayetlerin sayısal dökümü için bk. Schacht, s. 33). Modern dönemde Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fıkhi İbrâhîm en-Neḥa'î* adıyla iki ciltlik bir çalışma yaparak (Kahire 1979; Beyrut 1986) Nehaî'nin fikhî görüşlerini derleyip değerlendirmiştir. Yazılı İslâmî literatürün ortaya çıkışından önceki döneme ait rivayetleri aksi ispat edilmedikçe genellikle hayal ürünü sayan Joseph Schacht'ın Nehaî'ye atfedilen fikhî görüşlerin büyük kısmının Hammâd dönemine ait olduğunu söylemesi, Hammâd gibi saygın bir âlimin fikhî açıdan değerli sayılan bu görüşleri kendisine nisbet etme yerine hocasına nisbet etmiş olduğu anlamına gelir ki bu iddia temelsiz ve her açıdan tutarsızdır.

Irak ehl-i re'y mektebinin teşekkülünde merkezî bir rol oynayan Nehaî, Kûfe'de özellikle İbn Mes'ûd'un etrafında başlayıp gelişen fikhî hareketin kendi dönemine kadar süren birikimini özümseyerek fikhî alanındaki görüş ve faaliyetleriyle öğrencisi Hammâd üzerinden daha sonra Ebû Hanîfe ekseninde teşekkül edecek olan Hanefî mezhebinin görüşlerine de kaynaklık etmiştir. Bu bakımdan İbn Abdülberr'in, Ebû Hanîfe'ye ait pek çok re'y ve kıyasın İbn Mes'ûd'un öğrencileri ve Nehaî tarafından paylaşıldığını söylemesi bir vâkianın tesbitidir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de Nehaî'nin görüşlerini zikreden eserlere atıfla yapılacak bir karşılaştırmadan Ebû Hanîfe'nin nâdir haller dışında onun görüşleri dışına çıkmadığı sonucuna götüreceğini ileri sürmüştür (*Hüccetullâhi'l-bâliğa*, I, 419). Ancak Ebû Hanîfe'nin, içinde yetiştiği Kûfe ekolünün usulünü benimsediği ve pek çok konuda onlarla aynı düşündüğü inkâr edilemezse de bu ekolün usul ve icthadlarını geliştirdiğini kabul etmek gerekir (Dihlevî'nin tezinin eleştirisi için bk. M. Ebû Zehre, s. 227-232; ayrıca bk. EBÜ HANİFE).

Küçükken geçirdiği bir rahatsızlık yüzünden bir gözü görmeyen Nehaî zayıf yapılı idi. Zengin olmadığı halde kılık kıyafetinden zengin sanılırdı. Hiç kimseye dinî konularda tartışmaya girmez, kendisine fetva sorulmasından hoşlanmaz, sorulmadan ve zorunlu kalmadan fetva vermezdi. Fet-

valarında helâl ve haram kelimelerini kullanmaktan kaçınır, "Mekruh sayarlardı" ya da "Müstehap görürlerdi" ifadelerini kullanırdı. Ders esnasında insanların arasına oturur, mescidde bir direğin yanına oturup ders vermesi için ısrar edildiği halde şöhretten kaçındığı için bu isteği geri çevirirdi. İbadete düşkün sâlih bir kimse olan Nehaî ihtiyacı olduğu halde zekât kabul etmez, devletin yaptığı yardımlarla ve tarla kiralayıp ziraat yapmakla geçinirdi. Ancak idarecilerin hediyesini kabul eder ve bazan da kendilerinden isterdi. Bid'atlara karşı duyarlı olan Nehaî, Câhiliye döneminde olduğu gibi cenazesinde ateş yakılmamasını ve kendisi için bir lahit yapılmasını vasiyet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Muḳaddime", 19, 21, 22, 38, 42, 45, 46, ayrıca bk. tür.yer.; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Âşâr*, Karaçi 1987, s. 195, 199; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 88, 91, 250, 270-285, 330; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîḫ*, II, 15-18; Ebû Hayseme Zühre b. Harb, *et-Târîḫü'l-kebir* (nşr. Salâh b. Fetḫî Helel), Kahire 1424/2004, I, 315; II, 94, 104-106, 122, 345, 379; III, 73, 80-93, 99, 108, 124; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle* (Koçyiğit), I, 133, 333, 428 (indeks); II, 77; Ali b. Medîni, *el-İlâle* (Kal'acî), s. 46-47, 52, 75, 89; Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebir*, I, 333-334, 449; İcîd, *eş-Şikât*, s. 56-57, 68, 103, 104, 126, 131-132, 145-146, 164, 173, 182, 203, 222, 325, 340-341, 431, 437, 514, 517; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 107, 432, 463-464, 474, 587, 588, 624; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḫ*, I, 222, 237, 713; II, 100-101, 368, 603-610, 640, 644-645, 792-793; III, 14-15, 117, 216-217, 232; IV, 12 (indeks); Ya'kûbî, *Târîḫ*, II, 278-279, 292; Vekî, *Aḥbârü'l-kuḍât*, II, 277-285; III, 55-57, 63, 65, 72-73; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, II, 17, 25-26, 144-145; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, I, 8-9; Cessâs, *el-Fuṣûl fi'l-uṣûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1414/1994, I, 198, 401; III, 108, 127, 147, 148, 150; IV, 68; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'uşûli'l-fikh* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 180-182, 188, 194; Ebû Nuaym, *Ḥilye*, IV, 219-240; İbn Hazm, *el-Iḥkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Beyrut 1403/1983, VI, 107-108, 229; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstizkâr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Kahire 1414/1993, XXX, 42 (indeks); a.mlf., *Câmi'ü beyâni'l-ilm* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1388/1968, II, 82, 188-189; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih* (nşr. İsmâil el-Ensârî), Beyrut 1400/1980, I, 203, 204, 208; II, 189; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdîk Âl-i Bahrülülüm), Necf 1381/1961, s. 35, 83; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 82; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uṣûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, I, 341, 355, 356, 361; II, 114; İbn Asâkir, *Târîḫü Dumaşk* (Amrî), LXVII, 359-361; Kâdîhân, *el-Fetâva'l-Hâniyye*, Beyrut 1980, I, 181; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 25-26; Nevevî, *Tehzîb*, I, 104-105; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 302-303, 520-529; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 177-179; Bedreddin el-Aynî, *Um-detü'l-kârî*, Kahire 1348, I, 214-215; II, 199; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1990, I, 419; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*,

Oxford 1975, s. 32-33, 39, 60, 86-87, 105, 232-237; M. Ebû Zehre, *Ebû Ḥanîfe*, Kahire 1976, s. 227-232; A'yânü's-Şî'a, II, 248-250; M. Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atü fıkhi İbrâhîm en-Neḥa'î*: 'Aş-rüh ve ḥayâtüh, Beyrut 1986, tür.yer.; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 3; G. Lecomte, "al-Nakḥa'î, İbrâhim", *EP* (İng.), VII, 921-922. ŞÜKRÜ ÖZEN

NEHCÜ'İ-BELÂGA

(نهج البلاغة)

Şerîf er-Radî

(ö. 406/1015)

tarafından derlenen ve Hz. Ali'ye nisbet edilen çeşitli metinlerden oluşmuş antoloji.

Müellif, derlediği eserin onu okuyup belleyenlere söz söyleme sanatı kapılarının açılacağı ve edebî yeteneklerini geliştireceği kanaatini taşıdığından kitabına "belâgat yolu, belâgat çıkışı" anlamına gelen bu ismi vermiştir (İbn Ebû'l-Hadîd, I, 53-54). Eser hutbeler, hitabeler ve emir-nâmeler, resmî ve özel mektuplar, vecizeler ve öğütler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Allah Teâlâ'dan, Resûl-i Ekrem'den, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'ten, dünya ve âhiretten, bazı içtimâî ve iktisadî meselelerle ilk üç halifeden ve Hz. Ali zamanına ait bazı tarihî olaylardan söz eden 242 hutbe yer alır. İkinci bölüm Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'ndan önce, savaş sırasında ve savaştan sonra yazdığı, Muâviye'ye gönderdiği mektuplar, ayrıca idarî mektuplar, emir-nâmeler, ahid-nâmeler olmak üzere yetmiş sekiz (tekrarsız altmış üç) parçayı kapsar. Hz. Ali'nin vecizelerine ayrılan son bölümde ise 498 özdeyişe yer verilmiştir. Bunlar din, iman, Kur'an, ibadet, dünya ve âhiret, akıl ve bilgi, hakikat, adalet, insanlık ve savaş gibi konularla Hz. Peygamber, Ali ve Ehl-i beyt'e dair özdeyişlerdir. Bütünü itibarıyla antolojide yer alan İslâm dininin iman, ibadet, ahlâk ve ahkâm konuları ile çeşitli içtimâî ve iktisadî meseleler, İslâm dininin insanî yaklaşımları, bazı savaşlarla tarihî olayların sebep ve sonuçları, insanın Allah'la ve diğer insanlarla olan münasebetleri ve siyaset gibi konularda bilgilendirici hususların ağırlığı farkedilmektedir. Hz. Ali'nin hilâfet konusunda kendisine haksızlık yapıldığını dile getiren (tazallüm) kısımların dışında cennet ve nimetleriyle tavus, yarasa, çekirge, karınca ve diğerlerinin ayrıntılı ve somut tasvirleri dikkat çekici niteliktedir. Eserde metinlerin çok farklı rivayetlerle nakledilmesi veya sehvî yüzünden lafız ve muhteva tekrarlarının bulunduğu görülmektedir (a.g.e., I, 53).